

УДК 330.341.1:332.14

В.І.СЕРГІЄНКО, д-р екон. наук

Інститут законодавства Верховної Ради України, м. Київ

Л.А.БИЧЕНКО

Харківський національний університет міського господарства імені О.М.Бекетова

СИСТЕМНІСТЬ МЕХАНІЗМУ ПРОГРАМУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ

Досліджено механізми програмування економічного розвитку регіонів. Визначено, що організаційно-економічний механізм програмування є системою елементів, утворених в результаті необхідних взаємних дій у процесі дослідження суспільно важливих результатів соціального програмування і забезпечує послідовне перетворення економічних явищ.

Исследован механизм программирования экономического развития регионов. Определено, что организационно-экономический механизм программирования является системой элементов, образованных в результате необходимых взаимных действий в процессе исследования общественно важных результатов социального программирования и обеспечивает последовательное превращение экономических явлений.

The article gives a comprehensive analysis of the mechanism of the regional economic development programming. It has been determined that the organizational – economic mechanism is a system of programming elements formed as a result of the need for mutual action in the research process of socially important outcomes of social programming, thus providing a consistent transformation of economic phenomena.

Ключові слова: система, організаційно-економічний механізм, програмування економічного розвитку регіонів.

Останнім часом в Україні відбувається стаłe зростання значення та впливу програмно-цільових методів планування на розвиток економіки, у зв'язку з чим виникає необхідність дослідження механізмів програмування, що відповідає сучасним уявленням щодо інноваційних шляхів суспільного зростання.

Формування дослідницьких програм розвитку суспільства пов'язано з низкою складнощів, що викликані, між іншим, інтерпретацією їх відношення до наук, які вивчають суспільство на рівні єдиного організму, як систему [1]. У витоків теорії систем були американські дослідники Л. Берталанфі, Р. Калман, М. Месарович і радянські – А.Н. Колмогоров, Н.Н. Моїсєєв, Н.П. Бусленко. Особливо треба відмітити роботи академіка В.М. Глушкова, яким розроблено основні положення концепції розвитку систем [9]. Значний вклад у розробку соціально-економічної системної проблематики внесли радянські вчені – Д.М.Гвішіані, В.Г.Афанас'єв, П.М.Федосєєв [2,10,23].

Прийняте зараз поняття системи формувалося дуже важко, отримало кілька варіацій, доки не були визначені три характерні ознаки. Слово «systema» грецькою мовою визнається як «ціле, сполучення»

[7]. В узагальненому вигляді поняття «система» трактується філософією як сукупність елементів, що знаходяться у відносинах і зв'язках між собою і утворюють певну цілісність, єдність. В умовах багатуєкладності і ринкових відносин всі суб'єкти господарювання знаходяться у складній системі зв'язків і відносин, які постійно змінюються.

У наведеному визначенні «не введено обмеження, тому що причинно-наслідковими зв'язками, можна вважати охоплені всі об'єкти світу» [22]. За визначенням В.Д.Могилевського головною ознакою організації системи є неможливість зведення її якостей до ознак елементів та навпаки. На думку В.Н.Цигічка система характеризується єдністю, яке виражається в інтегральних властивостях і функціях множини, пов'язаних між собою компонентів тієї чи іншої природи, упорядкованих за відносинами [25].

Дж. Диксон стверджує, що обмеження які обумовлені такими факторами, як час, гроші, кваліфікація спеціалістів, накладаються на весь процес [11]. Як вірно зазначено у [5] поняття «система» часто-густо використовують не достеменно, у розмитому, повсякденному сенсі, без використання методологічних досягнень загальної теорії систем, і відмічається, що наукове використання терміну потребує урахування всіх трьох компонент, які характеризують термін. Розвиваючи теорію систем деякі науковці доповнюють визначення складного поняття поясненнями характеру відносин у системі [4], підмінюють стисле формулювання визначення терміну розгорнутим поясненням, яке базується на авторській концепції аналізу конкретної конструкції системи [22].

Сучасні дослідники розглядають поняття «система» як абстракцію, але вона відображає об'єктивно притаманні предметам і явищам системні якості і властивості. Системи виступають і як абстракції, і як конструкції, що створюються для вирішення проблемних ситуацій [21]. Побудова системи програмування розвитку регіонів формується на основі змісту предмету як галузі науки, яка комплексно досліджує множину елементів з їх зв'язками та відносинами, і аналітичного апарату вузько галузевих знань.

Загальна теорія систем до цього часу не існує у повністю відпрацьованій формі, а сучасна філософія розглядає три основних співіснуючих і доповнюючих системних концепції [20]. Структурна концепція розглядає систему як цілісність взаємопов'язаних елементів, при чому співвідношення між елементами надають системі додаткову якість, яка не може бути зведена до елементів системи. Функціональна концепція не розглядає внутрішню побудову системи і обмежується поведінкою певної цілісності у її середовищі, характеризується шляхом виявлення

взаємозв'язків між її зовнішніми властивостями. Ієрархічна концепція визначає елементи певної системи, які можна розглядати в якості окремих систем, а саму систему, як елемент більш широкої системи, що призводить до багатьох рівнів цілісності і частин, а системний підхід можливий на різних рівнях такої ієрархії. Розуміючи некоректність змішування системно-наукових і філософських аспектів, все ж підкреслимо, що, на нашу думку, структурна концепція більш чітко і повно визначає й описує систему взаємовідносин, що виникають у суспільстві при здійсненні програмування економічного розвитку регіонів.

Системно-структурний підхід до процесу програмування економічного розвитку регіонів виявляє його об'єднуючу природу щодо різних сфер прикладної економіки, що визначає міждисциплінарний характер наукового дослідження, відображає комплексне бачення предмету розгляду, елементи якого були раніше об'єктами вузькоспеціальних досліджень. Особливості складання галузевих і територіальних програм соціально-економічного розвитку потребують залучення до цього процесу спеціалістів з різних сфер знань, що, в свою чергу, вимагає якісно нового методологічного підходу, який має об'єднувати сукупності елементів.

Системи економічного розвитку регіонів існують реально, однак теорія, що відображає цю реальність, як і моделі цієї теорії, є абстракціями, які в тій чи іншій мірі і під різним кутом зору описують сутність і системні якості. Загальнотеоретичні і методологічні проблеми програмування економічного розвитку регіонів в системі економічної науки варто розглядати як одну із її підсистем і, одночасно, самостійною відносно предметних локальних програм. Окрім цілісності, система програмування економічного розвитку регіонів має структуру, ієрархічність, функціональність, керованість, цілеспрямованість, певну самоорганізацію та інші якості.

Прикладні фактори системності програмування економічного розвитку регіонів проявляються, в першу чергу, у чіткому обґрунтуванні завдань і цілей, наведенні і обліку зовнішніх зв'язків об'єкту дослідження, визначаються (в якості виду діяльності) як складова частина (елемент) загального процесу прийняття рішень, реалізуються у багатостадійній процедурі опрацювання програм. Користуючись запропонованою Р.А.Фатхутдиновим класифікацією соціально-економічних систем [22], наведемо їх основні властивості, стосовно стратегічного планування, що характеризують: методологію цілеполагання (цілеспрямованість, пріоритет якості, надійність, емерджентність, мультиплікативність), сутність і складність системи (первинність цілого, неаддитивність, ієрархічність, множину), зв'язок системи із зовнішнім середови-

щем (взаємопов'язаність, відкритість, сумісність), параметри функціонування і розвитку (непереривність, альтернативність, синергічність, інерційність, адаптивність). При цьому, соціально-економічну систему можна розглядати в якості двох складових – зовнішнього середовища та внутрішньої структури, що забезпечує взаємодію сукупності компонентів та перетворення вхідних сигналів у вихідні згідно цілей системи, яку, за певних припущень, можна ототожнювати з дією механізму.

Приблизно з початку 90-х років XX століття на пострадянському просторі розглядається, за правило, механізм управління, а до того часу – господарський механізм. Зазначений термін було введено у 50-ті роки XX ст., який відображав спосіб господарювання, а в узагальненому вигляді розумівся в якості «рушійних сил» діяльності народно-господарського комплексу, часто-густо ототожнювався із суспільними відносинами та визначав їх структурні особливості. Таким чином окреслювались структурно-технологічні елементи, які регулюють операційну діяльність господарської системи.

Для розгляду взаємопов'язаних організаційно-економічних факторів в теорії і на практиці сучасними українськими економістами широко використовується поняття «механізм», яке у чинному вітчизняному нормативному полі має тільки одне тлумачення – «система кінематична взаємопов'язаних вузлів та деталей, призначена для перетворення виду руху або для передачі потужності» [22]. Аналогічне механіко-філософське розуміння сутності поняття «механізм» представлено у різній спрямованості словниках [20,22] й навіть у вчених-економістів та системників [14]. Натомість найбільш розгорнуте тлумачення поняття – механічне, інженерне, організаційно-економічне, на наш погляд, надано у словнику української мови [20].

Аналіз сучасної економічної літератури показує, що прийнятого для широких наукових кіл узагальненого визначення терміну «механізм» немає, і можна погодитись з А.Кендюховим щодо відсутності розгорнутого тлумачення, яке розкриває сутність поняття, навіть у звуженому використанні – стосовно систем управління інтелектуальним капіталом підприємства [16]. Варто зазначити, що й зараз дослідники достатньо вільно використовують термін «організаційно-економічний механізм», іноді ототожнюючи його (без додаткових визначень та пояснень) з поняттями механізмів «ринку послуг» [21], «взаєморозрахунків», «реалізації», «координації», «вибору», «активізації» [20], «мобілізації», «економічних циклів», «макроекономічного» [15] тощо, що виглядає, на нашу думку, не завжди коректно. Натомість не визначеними, на цей час, залишаються особливості та зміст терміну

відносно програм інноваційного розвитку економіки. Для спрощення викладення, у подальшому, в тексті дослідження будемо використовувати поняття «організаційно-економічного механізму програмування економічного розвитку регіонів» саме в такому значенні.

Механізм програмування економічного розвитку регіонів, як системний елемент, можна вважати часткою більш складної системи. Програми розвитку економіки та їх експертне дослідження є результатом діяльності суб'єктів господарювання. Виходячи із вищенаведеного, в якості головних ознак організаційно-економічного механізму визначаємо цілісність, структурованість, здатність перетворення вхідних імпульсів у вихідні сигнали та певну послідовність економічних явищ.

Принципу цілісності механізму програмування економічного розвитку регіонів відповідає його спроможність інтегрувати всі структуруючі елементи у взаємопов'язану систему. Як зазначено у [5] цілісність є субстанціональним аспектом системи і досягається інтуїтивно. В межах системного підходу цілісність тільки проявляється, але не розкривається, тобто залишається потенційною. Уточнення поняття сприяє його просуванню, але звужує сферу дії. Приймаючи певне визначення, слід мати на увазі, що воно охоплює не всі упорядковані множини, а тільки цілісні.

Властивості механізму програмування економічного розвитку регіонів, як системи у взаємодії з іншими процесами, проявляються через його функції. Заслуговує на увагу визначення С.Воеводіна у якому наводиться три взаємопов'язані функціональні підсистеми: функція планування, яка включає в себе вибір цілей, програм і форм дій, методів досягнення цілей; організаційна функція, яка спрямована на об'єднання ресурсів, для забезпечення досягнення поставленої мети; оперативне управління на основі використання принципу зворотного зв'язку, яка передбачає контроль за діяльністю підсистем і системи в цілому, корегування їх стану відповідно із визначеними цілями [8]. Однак, на нашу думку, використання підсистеми оперативного управління не є методологічно аргументованим, тому що функція організації процесу має передбачати контроль як складову частину.

Більш аргументованій позиції дотримується А.А.Беляєв, який розглядає механізм (господарювання) як систему організаційно-економічних форм, що включає планування, організацію і стимулювання [6]. При цьому, кожна із даних форм визначається у множині інших форм, виконуючих свої функції, і у власних взаємозв'язках, утворюючих підсистему механізму. Запропонована автором підсистема стимулювання, що розглядається як «економічні важелі та стимули виробничої діяльності, прискорення науково-технічного прогресу,

кредитно-фінансової системи», більше відповідає реаліям механізму програмування економічного розвитку регіонів. Варто зазначити, що й функція «організація» розглядається у більш широкому сенсі, ототожнюючи її із поняттям «управління», яке здійснюється шляхом опрацювання регіональної економічної політики.

При системному підході до організації управління повний та конкретний опис системи досягається лише шляхом введення поняття «організаційний механізм», що розглядається «як система зв'язків у даній організації, виникаючих у динаміці» [20]. За ознаками впливу на формування організаційного механізму сукупність зв'язків по управлінню в складній системі автори поділяють на три групи: лінійні зв'язки, що впливають на виконавців (цілеутворення, розпорядництво, зворотній зв'язок); функціональні зв'язки при виконанні робіт структурними елементами системи (методико-технологічні зв'язки та внутрішній контроль); міжфункціональні зв'язки для інтеграції системи у єдине ціле, координації її елементів і відносин із середовищем). Такий підхід можна вважати основою для розробки адаптивного організаційного механізму, що утворюється на принципах програмно-цільового управління.

Найбільш поширеним формулюванням поняття господарського механізму є визначення, як засобу господарювання, засобу організації суспільного виробництва із властивими йому формами і методами, економічними важелями і стимулами, засобами залучення людей до праці [3]. Узагальнюючи і розвиваючи бачення сучасних дослідників у [16] наводиться визначення організаційно-економічного механізму управління як системи елементів (цілей, функцій, методів, організаційної структури і суб'єктів) і об'єктів (видів) управління, в якій здійснюється цілеспрямоване перетворення впливу елементів управління в необхідний стан або реакцію ресурсів, що має вхідний вплив у формі зовнішніх вимог і кінцеву реакцію у вигляді економічного ефекту.

В узагальненому вигляді економічні механізми визначені у [18] як «...необхідна взаємодія, що природно виникає між різними економічними явищами». Розкриваючи сутність проблеми А.Кульман зазначає, що «економічні механізми є лише одним з багатьох елементів, аналіз яких дозволяє економічній теорії будувати свої узагальнення» [18], однак надана класифікація і досліджені принципи формування основних типів механізмів, на наш погляд, не враховують особливостей розвитку сучасної регіональної економіки і специфіки здійснення програмних досліджень. У фіксований момент або проміжок часу економічний механізм варто розглядати як формалізовану систему, а проце-

сний підхід має визначати динаміку впливу суб'єкта на об'єкт управління.

Розробка інноваційних методів забезпечення неухильного зростання ефективності економіки регіонів на основі математичних моделей управління процесами ще з середини 70-х років минулого століття безпосередньо ув'язувалась із формуванням відповідного організаційно-економічного механізму. Вважаємо, що визначення поняття «механізму» (в широкому сенсі), представлене у [17], як «системи управління виявленням практичних потреб, розробки і конкретного втілення інтенсивних методів в практику» є актуальним на даний час і в певній мірі відображає особливості програмування економічного розвитку регіонів. Близьким до зазначеного вище підходу є визначення механізму екологізації, як сукупності організаційно-економічних методів управління еколого-економічною системою, за допомогою яких реалізуються інтереси (економічні, екологічні, соціальні) й досягаються цілі збалансованого розвитку суспільства у визначених територіально-адміністративних одиницях [12].

Певну значущість, з урахуванням інноваційної складової розвитку регіональної економіки, набувають визначення К.А.Багриновського, який розглядає механізм науково-технологічного розвитку як систему взаємовідносин між державою, науково-технічною сферою і ринковими силами, що забезпечують стале удосконалення і оновлення технологічного озброєння [3], та методичні підходи О.О.Лапко щодо вдосконалення механізму економічного стимулювання інновацій [19].

За визначенням наукове програмування економічного розвитку регіонів є необхідною умовою перевірки, аналізу, дослідження та оцінки обґрунтування рішень, що приймаються в економіці, науці і техніці та спрямовані на захист національних інтересів держави, підтримку і розвиток її науково-технічного, економічного та оборонного потенціалу. Розглядаючи організаційно-економічний механізм програмування економічного розвитку регіонів треба визначати цілеспрямованість його дії, ознаки функціонування, склад основних підсистем, спроможність перетворення інформаційних потоків. Підвищення ефективності програмної діяльності вимагає певної перебудови діючого організаційно-економічного механізму, який має відповідати рівню завдань, що визначені Урядом щодо транспарентності дій органів виконавчої влади і суттєвого зростання рівня наукового забезпечення прийняття управлінських рішень.

Вважаємо, що організаційно-економічний механізм програмування економічного розвитку регіонів можна визначити як систему еле-

ментів, утворених в результаті необхідних взаємних дій у процесі дослідження суспільно важливих результатів соціального програмування, яка спрямована на підтримку протягом певного терміну обраного режиму функціонування, а також виявлення і корегування відхилень, що виникають при реалізації програм, визначається цілісністю і структурованістю, складається із трьох взаємопов'язаних функціональних підсистем, включаючи функції цілеутворення, організаційно-методичного забезпечення та стимулювання, і забезпечує послідовне перетворення економічних явищ.

Визначення поняття організаційно-економічного механізму програмування економічного розвитку регіонів дає підстави для вивчення прав та відповідальності суб'єктів програмування, визначених у чинному законодавстві, розвитку методів програмно-цільового управління, конструювання ієрархічних експертних структур, обґрунтування критеріїв функціонування системи.

1. Антипов Г.А. Проблемы методологии исследования общества как целостной системы / Г.А. Антипов, А.Н. Кочергин. – Новосибирск: Наука, 1988. – 322 с.
2. Афанасьев В.Г. Общество: системность, познание и управление / В.Г. Афанасьев. – М.: Политиздат, 1981. – 432 с.
3. Багриновский К.А. Методы исследования и моделирования механизма научно-технического развития / К.А. Багриновский // Экономика и математические методы. – 2003. – Том 39, № 2. – С. 34-36.
4. Барабашин Е.А. Свойства, определяющие систему / Е.А. Барабашин // Механізм регулювання економіки. – 2007. – № 3. – С. 59-66.
5. Баранцев Р.Г. Системная структура классификации / Р.Г. Баранцев // Классификация в современной науке. – Новосибирск: Наука, 1989. – С. 73-83.
6. Беляев А.А. Механизм хозяйствования: сущность и формы проявления / А.А. Беляев. – К.: Вища школа, 1990. – 224 с.
7. Большой энциклопедический словарь. – М.: Сов. энциклопедия, 1991. – Т.2. – 768 с.
8. Воеводин С.А. Экономический механизм управления промышленным производством (методология и практика организации) / С.А. Воеводин. – К., Вища школа, 1991. – 345 с.
9. Глушков В.М. Моделирование развивающихся систем / В.М. Глушков, В.В. Иванов, В.М. Яненко. – М.: Наука, 1983. – 344 с.
10. Гвишиани Д.М. Методологические аспекты системных исследований / Д.М. Гвишиани // Философско-методологические основания системных исследований. – М.: Наука, 1983. – С. 3-16.
11. Диксон Дж. Проектирование систем: изобретательство, анализ и принятие решений / Дж. Диксон. – М.: Мир, 1969. – С. 24-28.
12. Діденко О.А. Екологізація суспільного відтворення: шляхи та механізми здійснення: автореф. дис. ... канд. екон. наук / О.А. Діденко. – К., КНУ, 2004. – 21 с.
13. Економічна енциклопедія: у трьох томах / відп. ред. С.В. Мочерний. – К.: ВЦ «Академія», 2000. – Т. 1. – 864 с.
14. Економічна енциклопедія: у трьох томах / відп. ред. С.В. Мочерний. – К.: ВЦ «Академія», 2001. – Т. 2. – 848 с.
15. Ильяшенко С.Н. Инновационное развитие рыночных возможностей: проблемы

управления / С.Н. Ильашенко. – Сумы: Мрія, 1999. – 222 с.

16. Кендюхов А. Сущность и содержание организационно-экономического механизма управления интеллектуальным капиталом предприятия / А. Кендюхов // Экономика Украины. – 2004. – № 2. – С. 25-26.

17. Комков Н.И. Проблема создания и совершенствования организационно-экономического механизма управления научными исследованиями и разработками / Н.И. Комков. – М.: ЦЭМИ АН СССР, 1977. – С. 58-63.

18. Кульман А. Экономические механизмы / А. Кульман. – М.: Прогресс, 1993. – 188 с.

19. Лапко О.О. Державне регулювання інноваційної діяльності: економічний механізм і його вдосконалення: автореф. дис. ... канд. екон. наук / О.О. Лапко. – К.: ІЕП НАН України, 2003. – 31с.

20. Леске М. Почему имеет смысл спорить о понятиях / М. Леске, Г. Редлов, Г. Штилер. – М.: Политиздат, 1987. – 343 с.

21. Мельник А.Ф. Організаційно-економічний механізм розвитку територіального комплексу послуг / А.Ф. Мельник. – Тернопіль: Збруч, 1997. – 250 с.

22. Мильнер Б.З. Системный подход к организации управления / Б.З. Мильнер, Л.И. Евенко, В.С. Рапопорт. – М.: Экономика, 1983. – С. 35-38.

23. Федосеев П.Н. Некоторые методологические вопросы общественных наук / П.Н. Федосеев // Вопросы философии. – 1979. – № 11. – С. 3-15.

24. Философский энциклопедический словарь. – М.: ИНФА, 2004. – 576 с.

25. Цыгичко В.Н. Прогнозирование социально-экономических процессов / В.Н. Цыгичко. – М.: Финансы и статистика, 1986. – 207 с.

26. Шрейдер Ю.А. Системы и модели / Ю.А. Шрейдер, А.А. Шаров. – М.: Радио и связь, 1982. – 152 с.

27. Энциклопедический словарь / под ред. Б.А. Введенского. – М.: Сов. энциклопедия. – 1964. – Т. 2. – 736 с.

Отримано 29.10.2013